

Adriaenssen, L., *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Dissertatie Universiteit van Tilburg 2007, Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland. Derde reeks [32]; Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact, 2007, 487 blz., ISBN 978 90 70641 82 5).

De gecompliceerde wisselwerking tussen oorlog en staatsvorming in heden en verleden wordt steeds beter begrepen door historici en sociale wetenschappers. Sinds Charles Tilly op systematische manier onderzocht en agendeerde *how states made war, and war made states*, hebben talrijke onderzoekers de handschoen opgenomen om de oorsprong van de moderne (nationale) staten in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne oorlogvoering te zoeken, dan wel stevige vraagtekens te plaatsen bij zulk al te teleologisch perspectief. In de Nederlanden wordt het complex staat, oorlog en financiën al lange tijd druk besproken, al blijft de juiste samenhang tussen deze factoren in het ontstaan van de Republikeinse *bourgeois state* nog steeds deels onopgelost (slechts enkele recente namen zijn 't Hart, Fritschy, Tracy, Swart, Vermeesch, etc.).

Met een diepgravende en bijzonder indringende studie van een van de frontlinies van de Nederlandse Opstand, de meierij van 's-Hertogenbosch en vooral haar vele kleine stadjes en dorpjes, brengt Leo Adriaenssen een originele – en tot dusver onbegrijpelijk onderbelichte – bijdrage aan deze debatten. Hoewel, misschien niet zo onbegrijpelijk. Zo bewijst Adriaenssen dat al tijdens de Opstand de belangstelling voor en consideratie van alles buiten de kerngewesten Holland, Zeeland en Utrecht minimaal was. De Republiek was er immers al zeer vroeg in geslaagd het oorlogsgeweld uit het hartland te weren, terwijl beide oorlogvoerende staten (de Spanjaarden evenzeer) zich in Noord-Brabant zonder meer gedroegen als 'misdad syndicaten'.

Met deze stelling is de toon van dit proefschrift meteen gezet. Door het boek heen speelt Adriaenssen de keuzes en acties van 'Staatsen' en 'Spaansen' uit tegen de overlevingsstrategieën van de Bossche dorpelingen. Het mag duidelijk zijn dat voor deze laatsten er weinig mogelijkheden restten, en des te meer plichten en lasten. Hoewel het aantal directe oorlogsslachtoffers beperkt bleef, zorgde de continue druk van beide bezettende staten – meer dan een halve eeuw was de meierij in staat van oorlog – voor ontredde. De opzettelijke verwoesting van akkers en oogsten (de verschroeide aarde politiek) en het roven van vee waren zeker tijdens de vroege jaren van de Opstand schering en inslag. De boeren konden zich fysiek niet verweren tegen de professionele maar steeds onderbetaalde militairen, en vooral de rondtrekkende, vaak muitende en dus oncontroleerbare soldatenbendes. Oorlogsmisdaden werden in naam veroordeeld, maar al te vaak ontlieden de militairen straf en blaam. Veiligheid kon afgekocht worden, zij het vooral in theorie. Al te vaak betaalden de dorpen verscheidene malen voor dezelfde bede, dingtaal of brandschatting, om vervolgens toch te worden afgeperst, geplunderd, of erger. Dorpingen werden verplicht de soldaten te onderhouden op velerlei manieren. Nabijgelegen garnizoenen of eigenmachtige (maar uiteindelijk

machteloze) dorpschutten konden enige bescherming bieden, al vierde ook hier corruptie en diefstal hoogtij. En wat in principe de enige veilige haven uit de regio hoorde te zijn, het sterke en goed bewapende 's-Hertogenbosch, bleek volstrekt egocentrisch. Steevast wentelde de 'imperialistische' stad het leeuwendel van de fiscale lasten af op het platteland. Ongeacht de gevolgen voor boeren en dorpelingen werden zonder aarzelen garnizoenen verplaatst en renten en pachten desnoods met geweld opgeëist indien dit de belangen van de handeldrijvende en rentenierende stedelingen en instellingen ten goede kwam.

De breuklijnen van de macht tonen zich zowel in het afdrijven van de oorlogshandelingen naar de grenzen van de opstandige gewesten als in de fiscale en fysieke gevolgen van de Opstand en de Tachtigjarige Oorlog voor de frontlinies van de meierij. Terwijl de Hollandse en Zeeuwse kooplui Indisch garen sponnen bij de strijd, en ook talrijke Bosschenaren (beperkte) winst wisten te boeken, betaalden de inwoners van de meierij op vele manieren de rekening. Uiteindelijk bleek betalen inderdaad de meest aangewezen overlevingsstrategie, ondanks de ontzagwekkende demografische en economische verliezen. Het is trouwens precies op dit terrein dat ook de dorpsgemeenschappen enige vorm van staatsvorming realiseerden – hoewel de regionale assemblees uiteindelijk vooral voor de staat interessante instrumenten van fiscale extractie en bestuurlijke beheersing zouden worden.

Adriaenssen staft zijn betoog met een bijzonder, en misschien wel iets te, grote zin voor detail. Net als de vele plattelanders die de revue passeren, wordt het niet al te overvloedige bronnenmateriaal vakkundig uitgeperst. Dit zorgt voor een ongeziene weelde aan feiten en feitjes. Hoewel dit het tomeloze geweld en de schier eindeloze kommer en kwel zeker recht doet, hindert de zin voor volledigheid van de auteur soms de vaart van zijn – overigens goed opgebouwde en verwoorde – betoog.

De discussie over dit proefschrift werd al grotendeels in de Nederlandse media gevoerd. Adriaenssens rechtlijnige toepassing van het huidige recht leidde hem ertoe *pater patriae* Willem van Oranje als oorlogsmisdadiger te beoordelen, met de nodige voorspelbare reacties tot gevolg. Hoewel deze uitspraak van een verfrissende wetenschappelijke dispositie getuigt, werpt zij een zekere anachronistische en moraliserende schaduw over *Staatsvormend geweld*. Anderzijds is al te veel cultuurrelativisme niet op zijn plaats en kan Adriaenssens conclusie moeilijk ontkend worden, want 'ook zonder dit alles was de Opstand een massieve explosie van zin- en redeloos geweld' (424).

Jord Hanus, Centrum voor Stadsgechiedenis Universiteit Antwerpen

Nellen, H.J.M., *Hugo de Groot. Een leven in strijd om de vrede 1583-1645* (Amsterdam: Balans, 2007, 829 blz., €45,-, ISBN 978 90 501 8834 0).

Dit boek is een passende afsluiting van de uitgave (1928-2001) van Grotius' volledige briefwisseling. De auteur gaat ook voornamelijk uit van deze correspondentie die beslist de belangrijkste bron is voor de kennis van leven

en werken van De Groot. Zo geeft Nellen een schets van diens persoonlijk leven, zijn strijd voor vrede en eenheid op kerkelijk en politiek gebied, en zijn plaats in de geleerdenwereld van die dagen. Een uitputtende analyse of zelfs maar karakterisering van Grotius' werken is niet zijn eerste doel. Dat zijn keuzes die een auteur mag en wel moet maken, en Nellen weet zelf dat daarmee zijn studie 'als voorlopig moet worden aangemerkt' (14). Wel noemt hij zijn boek terecht 'een ruim opgezette biografie' (576).

Wat we nu hebben is in alle opzichten een 'levensverhaal'. Het boek geeft in chronologische volgorde wat Grotius deed, meemaakte en doorleefde in de verschillende fasen van zijn leven. Bijna alle personen die daarbij een rol speelden, komen aan de orde. Op een aantal personen, zaken en gebeurtenissen werpt deze studie soms een verrassend nieuw licht, doordat nu geput kan worden uit de volledige briefwisseling en er de laatste decennia veel nieuwe publicaties zijn verschenen, waaronder een aantal moderne rijk geannoteerde uitgaven van Grotius' werk. Bij andere zaken en aspecten levert Nellen weer alleen wat al bekend is aan feiten en bronnen, en soms zelfs dat niet volledig.

Als lezer van het 'vuistdikke' boek moet je wel eens even rusten bij het lezen van de volle bladzijden met meestal lange alinea's en vaak talloze data, namen en feiten. Je dient, nogmaals, de keuzes van de auteur te respecteren, maar toch verzucht je af en toe: 'Waarom dit niet en dat nou wel?' De ene keer denk je dat je bezig bent met een kloek volledig naslagwerk, en dan denkt men onwillekeurig aan de uitvoerigheid waarmee Brandt en Cattenburgh hun Grotiusleven in het eerste kwart van de eeuw samenstelden. Een andere keer zoek je vergeefs naar de nodige uitleg. Maar de auteur van deze nieuwe biografie weet praktisch alles van zijn onderwerp, probeert zoveel mogelijk lezers met de meest uiteenlopende interessen van dienst te zijn, en dat is geen geringe verdienste!

Het verhaal van Grotius' leven wordt door Nellen levendig verteld, afgezien dan van de passages waarin wel erg veel feiten en namen worden opgesomd. Waar feiten node gemist worden, wordt echter nogal eens gewerkt met veronderstellingen, ingeleid met 'misschien', 'waarschijnlijk' of 'ongetwijfeld', waar een simpele vraag toch beter zou zijn geweest. Hier en daar gebruikt de auteur graag nogal 'gemeenzame' woorden en uitdrukkingen, zoals bijvoorbeeld 'taptoters' (13), de 'ruziemakers' Arminius en Gomarus (112), 'slappe was' (268) en de titel 'Heibel in de Hofstad' (188). Dit soort alledaagse uitdrukkingen is sterk tijdgebonden en roept de vraag op of het officiële geschiedverhaal niet om een wat meer ingetogen, meer formele stijl vraagt.

Soms laat de auteur zich verleiden tot het gebruik van een sterk woord dat echt te ongenueanceerd is voor de genoemde personen of feiten. Zo wordt bij de beschrijving van de Bestandstwisten Grotius' levenslange trouwe en toegewijde vriend Gerardus Joannes Vossius 'de eeuwige angsthaas' genoemd. Deze eminente geleerde ging doorgaans zeker voorzichtiger te werk dan de felle Grotius, maar ook Vossius koos partij en nam grote risico's toen hij later zijn vriend in de gevangenis te hulp kwam. Zo zijn er meer typering en conclusies waar je als lezer vragen bij zet, ook waar 'beruchte' vragen worden behandeld, zoals bij Grotius' houding voor zijn rechters in 1618-1619 en zijn al of niet feitelijk lidmaatschap van een kerk op het einde van zijn leven.